

Anexa I

Particularități ale psihismului uman importante pentru studierea psihozei

a. Aspecte istorice

Caracteristicile psihismului uman au preocupat de la început gânditorii, în cadrul strădaniei lor de a înțelege omul, în relația sa cu natura și divinitatea. S-a dezvoltat astfel din antichitate o psihologie antropologico-teoretică, care era atașată speculației filosofice. Începând de la sfârșitul secolului XIX psihologia se înscrie și în paradigma de cercetare a științelor experimentale de laborator, fără a se detașa însă de suportul doctrinelor. În plus, ceea ce s-a sedimentat de-a lungul veacurilor în cadrul psihologiei teoretice filosofice, nu poate și nu are de ce să fie înlăturat în contextul interesului pentru al psihopatologie.

Perioada antică, scolastica, Renașterea

Psihismul a fost conceput în antichitate de către Aristotel, ca o caracteristică a ființelor vii. Înainte de Aristotel, psihismul a fost invocat de celebrul filozof presocratic Heraclit, (Banu, 1963) de la care ne-a rămas formularea: „Cercetând hotarele sufletului, n-ai putea să le găsești, atât de adânc logos are” (Frag.45, Diels & Krantz). Însă doar Aristotel face o prezentare sistematică a psihismului, propunând un model care a influențat gândirea ulterioară. Deasupra psihismului vegetal caracterizat prin funcțiile de reproducere, hrănire și creștere, psihismul animalelor este dotat cu funcția mișcării, a deplasării în spațiu (de unde și denumirea latină de anima = mișcare pentru psihismul ființelor ce se mișcă = animale). Omul avea în plus o facultate de cunoaștere, “nous”, cu un aspect pasiv – nous pateticon – care primea informațiile ce veneau de la organele de simț; și un aspect activ – “nous poeticon” - care sintetiza aceste informații în cunoaștere. Ca intermediar în această reunire și sinteză a informațiilor intervine cel de al șaselea simț – simțul comun (“Koinos aiestezis) – și imaginarul (fantasia). Cele cinci organe de simț aduceau informații din lumea exterioară prin văz, auz și simțurile

de contact - adică gustul și senzațiile cutanate - mirosul fiind un simț intermediar. Vehicolul senzațiilor receptate, în drumul lor spre un centru de sinteză – inima, creierul –, era asigurat de sânge, cu ajutorul aerului obținut prin respirație (pneuma, spiritus). Astfel “spiritele animale” – conform terminologiei utilizate în modernitatea Europei - transportau informații externe prin aerul arterial, reunite de simțul comun și sintetizate de imaginar; pentru ca inteligența, nous-ul, să le recepteze și să creeze apoi noțiuni ale lucrurilor inteligibile. Treptat, în acest proces intern de prelucrare a informațiilor a fost introdusă și memoria. Iar mai târziu, pe vremea stoicilor, când sinteza intelectuală se realiza într-un centru numit “hegemonikon”, intervenea într-o fază prealabilă și un proces de evaluare a informațiilor.

Această schemă de funcționare a psihismului cognitiv a acordat, încă de pe vremea stoicilor, o importanță crescândă imaginarii („fantasiei”) și aerului – pneuma. Rolul aerului a devenit apoi deosebit de important prin doctrinele religioase gnostice, care susțineau că sufletele oamenilor există din eternitate în afara cosmosului constituit din planetele ce au în centrul lor pământul. Iar la naștere, sufletul fiecăruia coboară pentru a intra în corpul nou născut, odată cu prima respirație. În cursul acestei descendențe el trecea pe lângă planeta dominantă în acel moment – Marte, Venus, Soare – și împrumută din atmosfera acesteia “materie subtilă specifică”; care, va determina temperamentul și destinul celui născut în zodia respectivă. Aerul respirat, amestecat cu sângele arterial, susține colectarea informațiilor exterioare vehiculate de simțul comun și reunite de imaginar. Fantasia adună însă și date din memorie și evaluare, pentru a putea crea “fantasme”. În perioada stoicismului antic și ulterior se considera că, unele fantasme sunt creatoare și pot prevedea viitorul; iar altele sunt patologice, producând halucinații. Creșterea importanței “simțului intern” s-a accentuat în această perioadă a stoicismului târziu și al gnozei și prin acceptarea senzațiilor

interne, de exemplu cele care vin de la organele sexuale. Astfel, fantasmele puteau conține și reprezentări erotice. Tot în această vreme tinde să se contureze și un nou sens al simțului comun: cel al înțelegerii spontane și a consensului dintre oameni, pe baza “noțiunilor comune” (koinos ennoia). Ar mai fi de menționat că pentru stoici plantele nu aveau suflet, neavând sensibilitate și mișcare, nefiind « animate ».

În perioada scolastică a Evului Mediu această psihologie grecească inițiată de Aristotel și care a evoluat până în perioada stoică, s-a menținut și dezvoltat, jucând un rol major în “cearta universalilor”. Adică în încercarea de explicare a felului cum iau naștere noțiunile generale, ideile, în corelație cu materialul informativ senzorial. Datele senzoriale ar permite nous-ului, intelectului, o generalizare inductivă. Dar și o deschidere spre ideile eterne ale lucrurilor însuși, considerate ca și create de Dumnezeu; și care se oferă înțelegerii intelectului uman. O importantă noutate a fost introdusă în sec.XIII de medicul arab Avicena.

Avicena a avansat un termen care, tradus în latină prin “intentia”, va marca în profunzime întreaga istorie a psihologiei filosofice. Intenția, ca echivalent pentru conceptul universal, avea un alt înțeles decât termenul de “concept” ce era utilizat de scolastică pe atunci; și care se referea mai ales la “a cuprinde”. Intenția semnifica mai mult a “a înțelege”, în sensul în care se spune “înțeleg prin aceasta că...”, “aceasta vrea să zică...”. Intenția mai semnifică vizare “ceea ce se are în vedere” atunci când cineva gândește la ceva sau vorbește despre ceva. Intenția e ceva spre care “tinde” gândirea, spre care “se îndreaptă” atenția. Intenția e o dimensiune intuitivă și “descoperitoare”, “dezvăluitoare”, care lasă să se vadă ceea ce e specific și adânc în lucru. Această intenționalitate a lui Avicena e cea pe care o reactualizează Brentano în sec.XIX, creind noțiunea de “orientare spre obiect”. Și pe care o dezvoltă în sec.XX fenomenologia lui Husserl, - elevul lui Brentano precum și fenomenologia existențialistă a lui Heidegger.

Brentano comentează faptul că vizând intențional, deci semnificativ, fiecare percepere, imaginație, reamintire, expectație, convingere sau opinie a omului, sunt fenomene mentale caracterizate prin faptul de “a avea în vedere” și altceva decât obiectul fizic de referință; chiar dacă se ține seama și de acesta. Intenției psihismului îi corespunde un corelat de semnificație, ce face referință la un conținut pe care îl vizează conștiința noastră. “În prezentare ceva e prezentat, în judecare ceva e afirmat sau negat, în iubire cineva e iubit”. E adus astfel în discuție conținutul specific psihismului uman conștient, al trăirilor noastre subiective; care deși se corelează direct cu lumea ambientală, are o realitate proprie, specifică, distinctă de cea pe care o putem bănuși că ar corespunde psihismului animal.

Animalele reacționează și ele la informațiile pe care le percep în cadrul situațiilor, pe calea unor structuri neuropsihice cognitive în esență înnăscute, caracteristice speciei. Și șoarecele și pisica se identifică perceptiv ușor reciproc și reacționează adecvat. Pentru om universul de semnificații e mediat însă de logos, de limbajul narativ, descriptiv și conceptual, care reunește oamenii în cadrul unei culturi. Iar aceasta se desfășoară în mituri, legende, istorii, simboluri, concepte, argumente, descrieri, teorii, speculații, povești, romane, biografii ș.a.m.d. Experiențele pe care subiectul le trăiește nemijlocit, împreună cu învățările mediate de cultură, dezvoltă în fiecare om o instanță metareprezentățională distinctă de percepția situațională; instanță în care se poate desfășura imaginarul.

Intenționalitatea psihismului uman vizează însă și un plan transactual, nu doar atunci când are în vedere esența conceptuală a lucrurilor – sens pentru care

Avicena a introdus termenul. Ci și atunci când ea se deschide spre universul mnestic-imaginativ al fantasiei; nivel la care psihismul omului individual se poate întâlni cu lumea mai mult sau mai puțin fictivă pe care o poartă cu ele narațiunile mitico-istorice, povestirile, romanele, evocările. În această instanță metareprezentățională, intenționalitatea, așa cum o reinterpretează Brentano, se

poate referi la eroi istorici sau de epopee, la staruri de film sau la persoane cunoscute ce nu sunt prezente. Mai ales persoanele apropiate și iubite, sau care au marcat afectiv subiectul, pot fi astfel reprezentate și resimțite. La începuturile Renașterii s-a descris la Florența o boală numită “amor hereos”. În prezentarea lui Culianu ea se manifesta astfel:

“Boala denumită hereos este o angoasă melancolică pricinuită de iubirea pentru o femeie. Cauza acestei afecțiuni constă în coruperea facultății de estimare printr-o formă și figură care au rămas foarte puternic imprimate în ea. Când cineva se îndrăgostește de o femeie, se gândește peste măsură la forma, figura și la felul ei de a fi, căci o crede cea mai frumoasă, mai demnă de a fi venerată, cea mai extraordinară și bine făcută la trup și la suflet din câte există. De aceea o dorește arzător uitând măsura și bunul simț și gândindu-se că, de ar putea să își satisfacă dorința, ar fi fericit. Atât de alterată este judecata rațiunii, încât tot timpul își închipuie forma femeii și-și neglijează toate activitățile, astfel că de abia aude dacă i se vorbește. Și fiindcă e vorba de o cogitație neîntreruptă, ea poate fi definită ca o angoasă melancolică. Se numește hereos pentru că seniorii și nobilii contractau această afecțiune din pricina abundenței deliciilor. Semnele sunt lipsa de somn, de hrană și băutură. Tot trupul slăbește, în afara ochilor. Se menționează de asemenea instabilitatea emotivă, pulsul dezordonat și mania ambulatorie. Prognosticul este neliniștitor. Dacă nu sunt îngrijiți devin maniaci și mor”.

În cazul bolii amor hereos comentată de Culianu, intenționalitatea vizează o ființă iubită; iar iubirea neîmplinită se poate încheia cu o melancolie ce duce la moarte. Persoana iubită poate fi o ființă reală care nu are însă sentimente reciproce, ignorând pretendentul. Sau chiar o persoană necunoscută. În zorii Renașterii, cavalerii rătăcitori închinau aventurile și victoriile lor unor doamne din înalta societate, ce se plasau pe poziția unei ființe ideale. Gestul reprezenta un ritual ce făcea parte din codul cavaleriei. Regulă pe care și-o însușește Don Quijote când se identifică cu arhetipul cavalerilor, închinându-și isprăvile Dulcinee din Toboso. Modelul iubirii cavalerești e însă diferit de cel descris în amor hereos. Mai apropiată e situația – și ea neobișnuită – în care subiectul se crede iubit de o persoană de sex opus care nici nu știe de el; sau, nu a manifestat niciodată semne de afecțiune. Dostoievski prezintă în cartea *Amintiri din casa morților* cazul unui deținut condamnat la bătaia cu vergi, care stătea liniștit, fiind convins că va fi

absolvit în ultima clipă de pedeapsă prin intervenția fiicei comandantului închisorii, pe care o văzuse o dată de la distanță. El era sigur că aceasta este îndrăgostită nebunește de el și îl va salva.

Revenind la amor hereos în care dragostea se referă la fantasme și se termină tragic, se poate menționa că moartea din motive de dragoste s-a descris și în secolele următoare, până în vremea romantismului. Nu era vorba de sinucidere, ci de jalea depresivă, provocată de o dragoste neîmpărtășită. Fapt posibil, la fel cum e doliul după o persoană apropiată, de care ai fost intens atașat, și care a murit. Multă vreme cel ce a rămas singur poate să-i simtă în continuare prezența; și chiar să și-l reprezinte pregnant, ca și cum ar fi din nou prezent, “în carne și oase”. Capacitatea imaginativă a oamenilor poate avea o forță deosebită. De aceea, Don Quijote, cu toată nebunia lui, ne e o ființă apropiată.

În perspectivă istorică, odată cu Don Quijote și epoca în care el apare, se profilează o nouă paradigmă de gândire, cea a modernității, care-și va aduce contribuțiile sale specifice la tema psihismului uman. De aceea merită acordată puțină atenție acestui caz.

Don Quijote este important pentru istoria psihologiei în primul rând deoarece evidențiază importanța narațiunilor de tip romanesc asupra psihismului oamenilor; influența pe care o pot exercita asupra acestora eroii și scenariile fictive, care se derulează pe scena unei instanțe metareprezentationale. Iar în al doilea rând, cazul Don Quijote, atrage atenția asupra unei dimensiuni aparte a psihismului uman, cea a identității sale biografice.

Identitatea socială reală – din roman – a lui Don Quijote, este cea a micului nobil de țară Quijana, care trăiește firesc printre rude, vecini și cunoștințe. În urma lecturilor persistente a cărților despre cavalerii rătăcitori el își schimbă la un moment dat identitatea psihosocială, își ia un nou nume, adoptă codul și comportamentul cavalerilor și pleacă pe calea aventurilor. Oamenii și evenimentele

pe care le întâlnește ajung să aibă o dublă semnificație : cea a realității nemijlocite pe care o trăiesc toți oamenii “reali” din roman; și o a doua semnificație, fictivă, pe care o receptează și o trăiește doar eroul. În final, după multe peripeții, Don Quijote revine la identitatea sa de fond a micului nobil Quijena și moare liniștit.

Acest scenariu romanesc renașterii relevă dimensiunea identității personale biografice. În momentul în care se schimbă și devine din Quijana Don Quijote, eroul își părăsește propria identitate biografico socială, pentru o alta, împrumutată dintr-o lume fictivă. Nu mai e vorba aici doar de intenționalitatea ce vizează o persoană iubită sau de scenarii relaționale ce se derulează pe o scenă metareprezentativă. Ci de conștiința identității de fundal a persoanei.

Se profilează astfel cel puțin trei instanțe ale psihismului

- Identitatea de fond, persistentă de-a lungul timpului, care se bazează pe identitatea corporală, pe cea a istoriei biografice, și a indicatorilor de recunoaștere socială prin nume, statut și rol, comportament și manifestări caracteriale.

- Raportarea nemijlocită la situațiile problematice actuale pe care subiectul le rezolvă, relaționându-se cu alții și efectuând acte pragmatice sau realizând produse.

- Raportarea la o instanță metareprezentativă. Prin aceasta din urmă se pot desfășura reamintiri și reprezentări, imaginarea unor scenarii fantasmatică în care subiectul se simte mai mult sau mai puțin implicat. La acest nivel se poate actualiza prezența unor persoane iubite, derularea unor situații fictive în care subiectul devine personaj sau urmărirea unor idealuri.

Bilanțul psihologiei teoretice sedimentat până în Renaștere ar putea fi rezumat astfel:

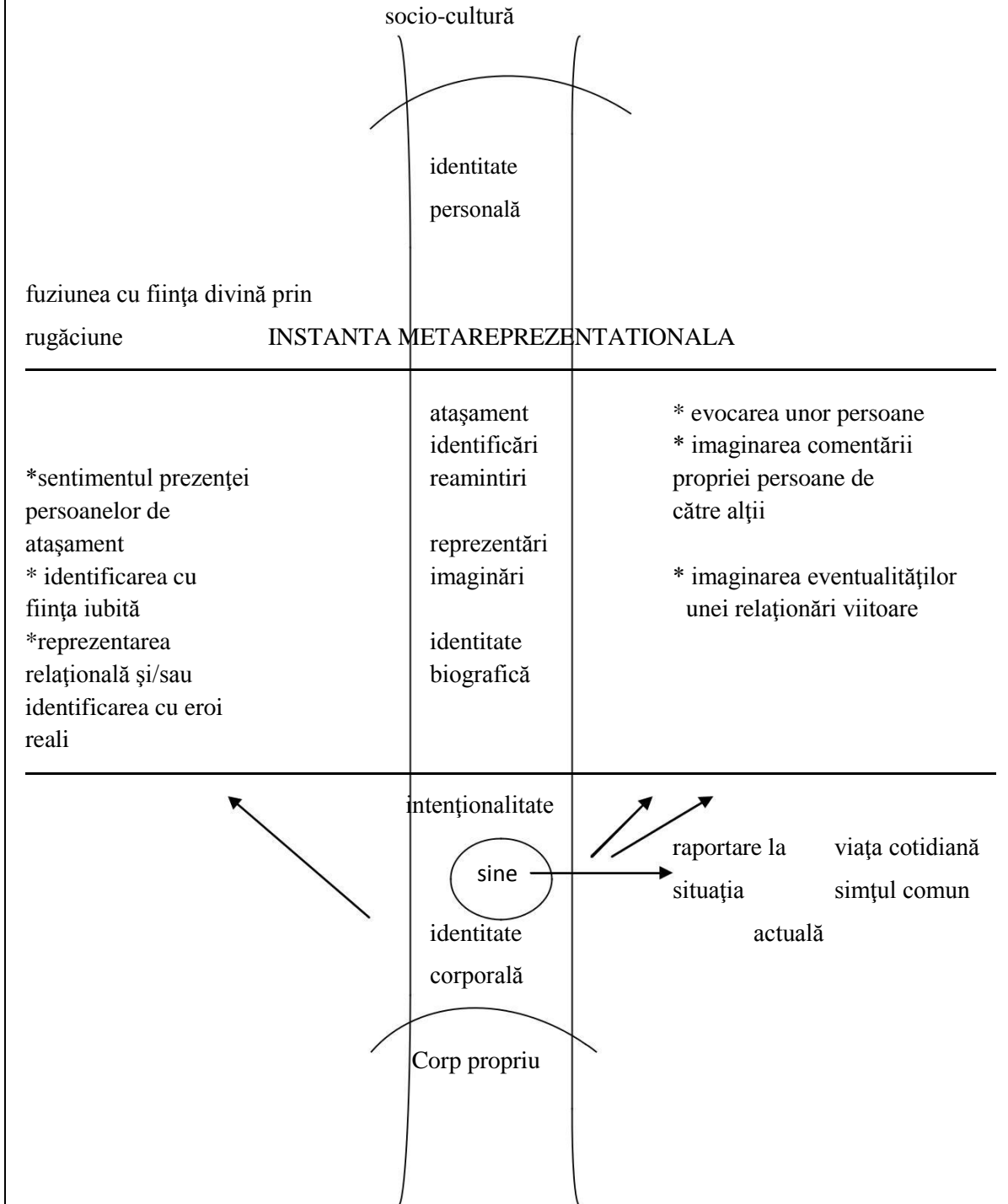
Psihismul uman se dezvoltă și se manifestă deasupra psihismului biologic fiind caracterizat prin nous, termen ce a fost tradus în latină prin intelect iar mai apoi asimilat rațiunii. Prin nous, prin intelect, lumea (creată) e vizată intențional

pentru a i se cunoaște esențele. Materialul informativ pe care această cunoaștere se bazează, vine din exteriorul psihismului individual prin cele cinci simțuri, e transportat spre un centru de simțul comun, fiind pe parcurs prelucrat de fantasmă și evaluare. Pe baza acestor capacități, omul poate dezvolta fantasme privitoare la lucruri ce nu sunt prezente în situație. Fantasmăle pot fi creatoare dar și anormale. Lumea fantasmălor presupune o instanță, o “scenă” metareprezentățională pe care se instalează și se derulează ceea ce e evocat și imaginat: o persoană iubită, o situație relațională trăită sau posibilă. Se pot desfășura astfel iubiri imaginare. La acest nivel fantasmatic, imaginările subiectului se pot articula nu doar cu persoane reale ci și cu eroii mitici sau ai diverselor narațiuni fictive. Cazul lui Don Quijote e exemplar în acest sens.

Pentru a sublinia noutatea pe care o aduce psihologia teoretico postrenascentistă a modernității, ne putem opri puțin la acel nivel al psihismului prin care se realizează legătura nemijlocită cu realitatea, la “prezentul trăit”.

Toate variantele raportării subiectului identitar la problemele curente ale vieții, fie că se petrec în familie sau în agora publică, în liniștea unei lecturi sau pe un teren de sport, toate relevă faptul aparent banal și firesc că subiectul aderă la lume, că aceasta îl afectează. Se poate spune că lui îi pasă de ceea ce petrece în jur, că rezonează la atitudinea altora, că se acordă cu starea de spirit a celorlalți și a situației pe care o trăiește. Prin aceasta pânza de fond a “sentimentelor existențiale” – cum le numește Radcliff – subiectul se simte integrat în lumea sa, participant activ la lumea comunitară dată.

Schemă a structurii psihismului specific omului
configurată până la sfârșitul Renașterii

Aceste aspecte psihice ale vieții cotidiene care apar de la sine înțelese de oricine, se arată sub o altă lumină când apare un sindrom psihopatologic cum e cel al depersonalizării și derealizării. Îl evocăm acum, pentru a marca trecerea spre psihologia modernității, organizată în jurul subiectivității conștiente reflexive. Acest sindrom, descris în sec.XIX, constă în sentimentul de nefamiliaritate și detașare a subiectului față de lume, evenimente și sine. Deși rămâne lucid și conștient, el se simte străin față de tot ce îl înconjoară. Propriul corp și propriul trecut pare că nu-i mai aparțin, “el parcă nu mai este el”; dispare sentimentul de atașament față de lume și alții, de rezonanță și “acordare” cu aceștia; nimic nu îl mai impresionează și nu îl mai afectează; totul îi pare straniu, ca în vis, parcă s-ar muta pe un alt tărâm, parcă ar fi fost vrăjit. Iar ca aspect deosebit, se notează faptul că trăirile sunt strict subiective. Dacă persoana nu ar relata ceea ce resimte, ceea ce el trăiește, acestea ar fi necunoscute de către ceilalți. Nimeni nu ar pune la îndoială normalitatea subiectului, așa cum se întâmpla cu Don Quijote.

Ce tulburare psihică este aceasta care este resimțită strict subiectiv?

În cazul sindromului de depersonalizare/derealizare, se perturbă de fapt o funcție a psihismului uman care a început să fie studiată metodic în perioada postrenascentistă a modernității Europei. Și anume funcția subiectivității conștiinței.

Epoca modernă

Raportarea reflexivă la sine este o marcă specifică a psihismului uman conștient, care se conjugă și se întrețese cu vizarea intențională a lumii, cu trăirile sale în plan metareprezentational și autopercepția identitară. Toate aceste aspecte sunt articulate apoi cu perceperea și reprezentarea relaționării sale cu alții și cu lumea în general. Gândirea antică a sesizat această caracteristică odată cu inscripția de la Delfi: “cunoaște-te pe tine însuși”; și la fel, prin maieutica lui Socrate și definirea de către Aristotel a filosofiei ca “gândire ce se gândește pe sine”. În filosofia stoică există de asemenea germeni de circumscriere a conștiinței. Dar

conceptul de conștiință s-a dezvoltat efectiv în cadrul gândirii Europei moderne, bazându-se și pe cultivarea subiectivității de către religia iudeo creștină. În această perspectivă o contribuție esențială au avut elaborările lui Augustin reluate în perioada Reformei. Se deschide astfel un nou capitol în elaborarea conceptuală a psihologiei umane teoretice, deasupra fundalului structurat în antichitate și perioada scolastică. Acum se elaborează conceptele de conștiință și de persoană.

În Europa din vremea Renașterii tema conștiinței s-a impus inițial ca și conștiință morală, promovată de Reformă. Luther vorbea despre “Gewissen” iar Calvin de “conscience”, ca de o instanță interioară în care subiectul urmează să resimtă chemarea și alegerea lui Dumnezeu. Un Dumnezeu la care se roagă mereu din străfundurile sufletului său; și pe care îl glorifică. Ulterior, apare momentul Descartes care presupune îndoiala subiectivă ca și cale regală a metodei de a ajunge la un criteriu cert, ferm, pentru validitatea ontologică a existenței. Acest criteriu e găsit de Descartes, la nivelul certitudinii subiective pe care omul o câștigă în urma cugetării prin care se îndoiește. Deci, la nivelul lui “ego cogito”. Eul ce gândește reflexiv, ca și loc al criteriului ontologic, devine de acum încolo fundamentul psihismului uman. Prin aceasta însă, din psihismul conștient și cogitant a fost înlăturată partea sa biologică, pe care Aristotel clădise concepția sa despre suflet. Animalele nu au suflet, ele sunt un fel de automate, declara Cartesius. Această formulă persistă subtil până în zilele noastre infiltrându-se și în înțelegerea psihismului uman ca fiind mult asemănător cu o mașină de calcul.

După acest demers protestant și cartezian, moștenirea greco-romană a “simțului intern” a fost opusă “simțului extern”, orientat spre lumea spațială înconjurătoare, populată de obiecte dotate cu extindere. Prin contrast, interioritatea subiectivă apărea ca orientată spre temporalitate, în sensul meditațiilor lui Augustin. Locke și filosoffii anglo-saxoni au dezvoltat această nouă polarizare subiect/obiect, în direcția tradiției empiriei anglosaxone inițiată de cei doi Bacon;

și a cunoașterii cumulative prin inducție. Gândirea germană a elaborat conceptele de fenomen, percepție și eu conștient, axat pe simțul intern, ce se confundă acum cu temporalitatea.

În întreaga perioadă a modernității europene, simțul comun a fost înțeleles predominant ca o funcție ce asigură înțelegerea firească dintre oamenii. Prin aceasta el nu-și pierde valențele integratoare din cadrul simțului intern, dominat de temporalitate și imaginar. Oameni ce cunosc și evaluează adecvat realitatea comunitară în care trăiesc. Acesta e și sensul în care noțiunea a fost promovată la sfârșitul Renașterii de către Vico și apoi preluată și dezvoltată de școala filosofică scoțiană a lui Riedl. Filosofia britanică a făcut constant referințe la acest simț comun până în sec.XX, când, Moor comentează o serie de truisme sau evidențe cu care toți suntem de acord de în viața noastră cotidiană.

Chenar 78

Elaborări teoretice privitoare la psihismul uman în perioada modernității Europei

Filosofii germani din seria Leibnitz, Wolff, Kant, au dezvoltat tema temporalității simțului intern și problematica percepției, apercperției și a fenomenului. Pentru Leibnitz, care e cel ce introduce termenul de “percepție”, aceasta se referă la reprezentarea în subiect a datelor lumii exterioare reunite în unități semnificative. “Apercperția” ar semnifica cuprinderea și înțelegerea de către subiect a propriilor sale stări interioare, inclusiv perceptive; adică, percepția reflexivă a conștiinței stabile și neschimbabile, care unifică experiența perceptivă ca fiind a unui subiect. Elaborarea psihologiei umane din această perioadă se întretese strâns cu sintezele filosofice ale vremii, care au în vedere noțiunea de “fenomen” și de “eu”.

“Fenomenul” ar consta din “ceea ce e trăit, ca ceva prezentat, relevat, manifestat, prin experiența conștiinței reflexive”. Wolff și Kant au scos în evidență “eu”-ul ce delimitează conștiința, dotată cu apercperția ei specifică. Caracteristica de temporalitate a simțului intern, strâns corelată cu imaginarul și integrarea cumulativă a datelor senzoriale, realizată prin inducție, a fost subliniată și de Kant. El a pus accent pe aspectul “transcendental”, transfenomenal a sintezei apercperitive bazale, în care intervin categoriile. Lumea fenomenală, fiind corelativă conștiinței subiective are, prin însăși acest aspect corelativ, limite. Dincolo de fenomene se plasează instanța “lucrului în sine”. Această sinteză kantiană, care include și conceptul de persoană, stă la baza concepției despre psihism pe care a folosit-o Jaspers când și-a scris psihopatologia sa generală la începutul secolului XX.

În cadrul modernității, un rol important pentru înțelegerea psihismului uman l-a jucat, pe lângă speculația filosofică, literatura romanescă. Deja în Don Quijote se subliniază rolul pe care îl poate avea ficțiunea în adoptarea de către persoană a unei anumite identități și a unui comportament specific. Ulterior, romanul și literatura moraliștilor au realizat ample analize ale caracterului și motivației oamenilor. Literatura biografică și autobiografică, cea a memoriilor și mărturiilor din ultimile secole, au nuanțat cunoașterea în profunzime a subiectivității.

Începând de la sfârșitul sec. al XVIII când Kant a introdus conceptul de persoană în morală, ideea personalității s-a adăugat noțiunilor de bază ale psihologiei. Conceptul de persoană fusese utilizat din vremea romanilor în justiție, cu înțeles de re-prezentare, comparația fiind făcută cu masca teatrală. Apoi, el a jucat un rol în dogmatica creștină. Cele trei ipostaze ale lui Dumnezeu au fost considerate ca trei persoane, ce interacționează continuu, iubindu-se arhetipal.

Adoptat de etică, conceptul de persoană a început să semnifice ulterior, pentru psihologie, ansamblul modalităților de prezentare și re-prezentare a subiectului în instanțele socio-culturale. În sec.XX expresia de persoană a condensat caracteristicile de identitate socială ale subiectului, susținută de nume și acte de identitate, statut și rol socio-juridic. În același timp, în instanța cultural spirituală a persoanei, subiectul își manifestă conștiința sa morală și vizează transcendența sacrală. Termenul de persoană a devenit astfel un important concept umbrelă pentru psihismul uman, care acoperă identitatea biografică, trăirile actuale, instanța metareprezentatională și inserția acestora în corporalitatea psiho-biologică. Persoana, trimițând la personalitatea unică și creatoare specifică fiecărui subiect, ar reprezenta fața exterioară, îndreptată spre socio-cultură, a dimensiunii sale subiective, înrădăcinat în profunzimile propriului corp.

Identitatea socio-culturală a persoanei se definește pentru fiecare om progresiv, în cursul ontogenezei și a ciclurilor vieții, la conjuncția dintre aspirațiile și funcționarea sa socială, opiniile, evaluările și caracterizările altora, normele și valorile unei culturi, creativitatea proprie. Ea rezultă și din asimilarea imaginilor personaliste cu care subiectul se întâlnește de-a lungul formării sale, concretizate în părinți, educatori, personaje publice, istorice, eroi ai literaturii, ai miturilor și credințelor. Idealul de personalitate este corelat astfel și cu narativitatea culturală, ce vehiculează eroi ideali.

Bilanțul psihologiei teoretice a modernității Europei ar putea fi rezumat astfel: -Psihologia teoretică, antropologico filosofică a modernității Europei, a conceput un psihism uman conștient, marcat de subiectivitate, ancorat în biologie prin corp și în transcendența divină prin persoană. În adâncurile subiectivității sale omul se poate raporta la Dumnezeu și poate resimți culpa. El se percepe reflexiv pe sine ca vizând și percepând lumea, prin intermediul unor situații prezente. Sinele reflexiv își resimte interioritatea subiectivității sale intime, ca fiind delimitată de lumea exterioară la care aderă. Lume, din care fac parte și alte persoane, care-l percep și pot avea diverse atitudini și relaționări cu el, inclusiv de contopire, prin dragoste. În instanța metareprezentatională a subiectului - dar și a celor ce-l percep și și-l reprezintă - se configurează variate scenarii relaționale și reprezentări narrative, pe care literatura romanică a epocii le-a comentat amplu. Fiecare subiect conștient există nu doar înrădăcinat în propriul corp; ci, el există și în mintea și narațiunea altora despre el, în posibilele și realele biografii și autobiografii rostite sau scrise prin intermediul limbajului, a logosului. Având ca suport limbajul narativ, amintirile subiectului capătă caracter autobiografic, susținând un timp special: cel al duratei identitare a sinelui. Sinele identitar biografic se plasează în centrul structurii caracteriale sprijinind, împreună cu sinele corporal, raportarea

actuală la situație. Subiectul resimte prereflexiv că el este autorul ultim al raportărilor sale la lumea sa dată; și că propriile-i trăiri îi aparțin lui însuși.

Secolul XX și începuturile epocii postmoderne

Psihologia experimentală și cognitivismul, fenomenologia, psihanaliza, psihologia dezvoltamentală

Către sfârșitul secolului XIX psihologia s-a inserat în noua paradigmă a științelor experimentale ale naturii, înființându-se laboratoare de psihologie. Sec.XIX, cel în care s-a constituit semiologia psihiatrică, a fost dominat în psihologia orientată spre practică de doctrina facultăților. Se aveau în vedere trei facultăți psihice de bază : – cea cognitivă (a rațiunii), - cea volitivă (a libertății) și cea afectivă (emotivă). Cu toate metamorfozele psihologiei până în zilele noastre, această viziune a facultăților a persistat și persistă, mai mult sau mai puțin subteran în limbajul psihologic.

Laboratoarele de psihologie au avut în vedere inițial doctrina asociaționistă. Apoi, în sec.XX, pe cea comportamentalistă (behaviouristă) bazată pe ideea “cutiei negre” : se observă și se măsoară parametrii (comportamentali/informaționali) ce intră în cutie; și apoi, la ieșirea din cutie, comportamentul. Acesta se poate modifica în urma variației parametrilor de la intrare. Psihologia comportamentalistă a avut în vedere și vorbirea. De asemenea el a invocat motivarea prin sancțiuni pozitive și negative readucând în discuție psihologia animalelor, care se pretau mai ușor la experimente. Ulterior s-a impus și o psihologie observațională a comportamentului animalelor în mediul lor natural, etologia.

În prima jumătate a sec.XX s-au dezvoltat mult și laboratoarele bazate pe doctrina configuraționistă (gestaltistă). Configuraționismul avea în vedere procesele psihice organizate structural dinamic. În percepție de ex., subiectul

distinge ansamblul unei figuri ce are structură, limite și care se detașează pe un fond; fundal ce e la rândul său accesibil și structurat. El poate fi uneori atent la fond, la conturul figurii sau la interiorul ei. Prin vizare, se poate modifica deci parametrii perceptivi. Iar atunci când se ascultă o melodie, subiectul percepe tot timpul configurația sa de ansamblu; și nu doar detaliul de moment pe care-l aude într-o anumită secvență. Centrul de preocupare al psihologiei configuraționiste a fost percepția. Dacă ideea de percepție a fost introdusă în psihologia teoretică în sec.XVII de către Leibnitz, ea nu a fost clar structurată și studiată sistematic până în sec.XX. Principala doctrină a psihologiei experimentale care s-a impus la sfârșitul secolului XX și domină și în prezent, este cognitivismul.

Suportul cognitivismului l-a constituit dezvoltarea inteligențelor artificiale și progresele substanțiale în neuroștiințe. Baza cognitivismului o reprezintă prelucrarea informației pentru rezolvarea de probleme. Importantă a fost și reorientarea lingvisticii spre gramatica universală, preocupările filosofice privitoare la jocurile de limbaj, dezvoltarea unor logici speciale (deontică, a acțiunii, a dialogului, a argumentării) și doctrina filosofiei minții. Orientarea spre modelare a deschis ermetismul cutiei negre pe care îl cultiva comportamentalismul. Treptat, alte doctrine ca psihanaliza, fenomenologia și etologia (psihologia animală) s-au articulat și ele cu cognitivismul. Chiar teme filosofice mai vechi cum ar fi cea a simțului comun ce funcționează în cadrul vieții cotidiene, și-au găsit în această doctrină o reformulare, prin “psihologia populară”. Cu toată această agregare, cognitivismul a rămas înscris în paradigma deschisă la sfârșitul sec.XIX a înțelegerii psihologiei ca știință experimentală. El pretinde înregistrarea de fapte bine definite în stil comportamental, corect măsurate, cu o prelucrare cantitativă adecvată. Abordări generale așa cum a fost analitica Dasein-ului a lui Heidegger îi sunt străine.

Cognitivismul a stimulat cercetarea detaliată mai ales a tradiționalelor funcții cognitive: atenția, percepția, memoria, raționarea argumentată; dar și vorbirea și acțiunea. El beneficiază în mod special de variate analize ale comportamentului cu scop, deoarece cibernetica și inteligențele artificiale sunt centrate tocmai pe prelucrarea informației în vederea rezolvării de probleme. Motivația și afectivitatea sunt subordonate și incluse în acest program de studiere a acțiunii țintite.

Studiile de inspirație cognitivă au adus contribuții importante în psihopatologie, inclusiv în aria studierii psihozelor. Psihopatologia acestora a putut beneficia și de cercetările cognitive realizate în domeniul clinice ce se află la graniță cu psihoza, cum ar fi autismul, obsesionalitatea, depresia.

Unul din avantajele metodologiei cognitive constă în faptul că poate propune modele de diverse complexități, abordând atât funcții psihologice țintite cât și funcții integratoare. În prezent studiile în domeniul psiholingvisticii și cele privitoare la percepția vizuo spațială beneficiază substanțial de metodologii cognitive. Alte trei importante funcții integratoare studiate în cognitivism se dovedesc a juca un rol important în psihopatologia psihozelor. E vorba de “funcția coerenței centrale”, studiată în tulburările de percepție a autiștilor; de funcțiile executive, care cercetează inițierea, proiectarea și realizarea unei acțiuni cu scop. Cognitivismul a evidențiat în psihoze (schizofrenie) și un set important de funcții neurocognitive țintite, evidențiabile prin diverse teste. Aceste funcții neuropsihice specifice în mare măsură omului, sunt abordate și de psihologia developmentală și de cea evoluționistă. Prin programele de cercetare cognitivă realizate și în curs de elaborare, se așteaptă ca psihologia cognitivă, în calitatea sa de zonă de răscruce în psihologia contemporană, să aducă importante contribuții în studierea psihopatologiei psihozelor.

*

* *

Pe parcursul secolului XX tradiția psihologiei teoretico-filosofice dezvoltată de la Aristotel până la sfârșitul modernității, a trecut în plan secund, fără a dispărea însă. La începutul sec.XX, Bergson a dezvoltat tema intuiționalismului, care dublează creator mecanismele cvasimecanice, operatorii ale inteligenței; iar în spatele “datelor imediate ale conștiinței” – care configurează prezentul trăit – a plasat “durata” identității personale. Principala problemă filosofică ce s-a ridicat în această perioadă a fost însă cea a specificității științelor umane în raport cu științele naturii. În această direcție s-a impus inițial tema comprehensibilității empaticе, dezvoltată de Dilthey. Aceasta se inspiră parțial din tradiția hermeneutică a descifrării semnificației textelor elaborate de Schleiermacher. Jaspers, când a scris și a publicat în 1913 Tratatul de psihopatologie generală, era adeptul declarat al acestei orientări. În perioada de început a sec.XX, Husserl a dezvoltat fenomenologia sa în atmosfera interesului pentru științele umane. Punctul său de plecare și sprijin nu-l reprezintă însă semnificația textelor scrise și comprehensiunea empatică, ci vizarea intențională a semnificațiilor lumii perceptibile de către profunzimile subiectivității conștiinței. El a reactualizat conceptul scolastic de intenționalitate, reluat în sec.XIX de către Brentano. Preocupările sale inițiale centrate pe matematică și logică, s-au mutat treptat spre o analitică transcedentală a subiectivității conștiinței, ca bază pentru înțelegerea sensului datelor percepute, ca idealități. Acest demers fenomenologic viza întemeierea bazelor științelor în general. Metodologia fenomenologică, ce pune accent pe subiectivitate, a influențat la începutul sec.XX pe filosofi preocupați de psihologia antropologică ca Scheller și de ontologie ca Heidegger. Ultimul, a elaborat în cartea “Ființă și timp” o semnificativă analitică a ființei umane, înțeleasă ca Dasein. Analitica Daseinului, la fel, ca și fenomenologia lui Husserl în ansamblul ei, au influențat studierea psihopatologiei psihozelor.

Fenomenologia lui Husserl a fost importantă în sec.XX deoarece a menținut treaz interesul pentru subiectivitatea conștiinței, într-o perioadă în care atât comportamentalismul cât și psihanaliza ignorau această dimensiune a psihismului uman. Odată cu impunerea în psihologie a cognitivismului spre sfârșitul sec.XX, flancat de “filosofia minții”, tema subiectivității a fost reactivată prin sintagma “perspectiva persoanei întâi” corelată poziționării obiectivante a a perspectivei “persoanei a treia”.

Chenar 79

Principalele instanțe ale subiectului conștient pe care le are în vedere analiza fenomenologică

<p>1. Polul egoului Personalitatea Coștiința Subiectivitatea Ego Sine Timp</p>	<p>2. Polul celuilalt alter – ego tu el, ceilalți 4. Zona comuniunii intersubiectivitate Existența duală (“noi-tatea” – “Wahrheit”)</p>	<p>3. Polul lumii (sinteza constitutivă tematică)</p>
<p>5. Polul temporalității Trecut/prezent/viitor Prezentificarea (prezența la ceea ce e actualmente prezent) Durata Devenirea</p>	<p>6. Polul spațialității (distanța interpersonală între zona intimă și cea publică)</p>	
	<p>7. Polul situației (actualizare) a fi implicat într-o situație problematică</p>	
<p>8. Polul identității Biografia</p>		<p>9. Polul cogitării (judecării, predicției) Antepredicație Judecare (constituire) Tematizare/valorificare Evidență/certitudine</p>

Fenomenologia, ca univers structurat al trăirilor conștiente, are la bază vizarea intențională a semnificațiilor lumii de către subiectul înrădăcinat în sine (eu) și autoreflexiv; egoul bazal, transcendental, stă în spatele eului empiric al vieții cotidiene și are valabilitate universală.

Fenomenologia lui Husserl

În perspectiva unei psihologii teoretice, percepția a ajuns să fie principala preocupare pentru fenomenologia dezvoltată în veacul trecut de către Husserl. Husserl a reluat efortul lui Descartes de a căuta în adâncurile subiectivității un temel pentru regândirea riguroasă a bazelor științei. Pentru aceasta el s-a aplecat asupra instanței psiho-antropologice ce a stat la baza elaborării științei moderne, adică asupra conștiinței umane. Husserl abordează psihismul conștient din perspectiva intenționalității semnificante (noetice) reluând această idee scolastică, reactivată în sec.XIX de Brentano. Vizarea intențional noetică a subiectului are în permanență un corelat (noematic) ce se referă la lume. Pornind, ca și Descartes, de la cogitația ce se desfășoară în viața cotidiană, Husserl propune o coborâre metodică (pe baza suspendării deliberate – a “punerii între paranteze” – a realității și trăirilor empirice), până la un nivel ultim, bazal, pe care-l numește ego sau subiectivitate transcendentă. Acesta ar fi la nivelul ideal al psihismului conștient, prezent structural în oameni. Reelaborarea ulterioară controlată a structurilor bazale ale experienței conștiente evidențiază o infrastructură specifică a acesteia, în ceea ce privește polarizarea eu-lume (noetico noematică), spațio-temporalitatea și vizarea intențională a semnificațiilor, în specificitatea lor umană. Apar astfel nivele ierarhice ale sintezei pasive și active ale experienței conștiente. Precum și a prezenței egoului în lume prin intermediul prezentului trăit, ce se sprijină pe “retenția” temporală a trecutului și pe “potenția” viitorului. Prezentul trăit, ca prezență actuală la lume și în lume, este modul fundamental de existență al conștiinței, a posibilității sale de afirmare în lume, în urma înțelegerii semnificațiilor acesteia. De aceea, temporalitatea ocupă un loc privilegiat în structura egoului conștient. Fenomenologia husserliană a fost elaborată după principiile unei monodologii egologice. Dar către sfârșitul studiilor sale, Husserl a abordat și tema fundării transcendente a existenței alterității conștiente, a “celuilalt”. Meditația sa propune luarea în considerare a propriei corporalități – în sens de trup (Leib) diferit de corp (Körper) – ca o instanță intermediară între transcendentalitatea subiectivă și obiectivitatea lumii. Perceperea corporală permite o analogie și o translație apercceptivă a propriei subiectivități spre subiectivitatea celuilalt, sedimentându-se astfel o intersubiectivitate intercorporeală.

Chenar 81

Heidegger, analiza Dasein-ului din “Ființă și timp” și psihopatologia psihozelor (viziunea despre ființa umană a lui Heidegger se plasează în continuitatea psihologiei teoretice, antropologico filosofice tradiționale)

Filosoful Heidegger a ridicat în sec.XX problema: care e structura de ființă a ființării ce-și pune problema filosofică a sensului ființei. Desigur, această ființare este omul, pe care el îl indică prin conceptul de “Dasein”. Structura fundamentală a Dasein-ului ar consta din deschiderea sa originară și atașamentul față de o lume care se proiectează temporal prin ec-sistența sa finită, circumscrisă prin moarte. Ființă finită și temporală a Dasein-ului heideggerian nu e localizabilă într-un “eu” sau într-o “persoană” corporală și socială. Ea se caracterizează prin faptul-de-a-fi-împreună-cu-alții (mitsein) într-o permanență deschidere și proiectare, sub orizontul lumii înglobante, în care Dasein-ul se transcede și împreună cu care coexistă. Lumea e consubstanțială Dasein-ului. Și nu-i este opusă, sub forma unui “obiect-de-cunoscut”. Ecsistența-în-lumea-umană – care variază de-a lungul istoriei, ca parametri de cunoaștere și moduri de manifestare – se împlinește alături și împreună cu elementele lumii care înconjoară Dasein-ul. Aceste “lucruri” din jurul fiecăruia dintre noi sunt folosite ca ustensile sau se oferă observării contemplative.

Esența Dasein-ului constă în grijă. Grijă pentru a-și împlini proiectele, grijă pentru alții, grijă pentru sine, pentru lume în general, pentru adevăr și pentru ridicarea discretă a vălului ce acoperă ființa. Adevărul este “a-leteia”, scoaterea din uitare, dezvăluire, desocultare. Diversele proiectele ale ființei-ce-există-în-lume se desfășoară în aria cotidianității impersonale, a vieții de zi cu zi, în care ființa omului se descoperă pe sine, ca fiind “aruncată”. Dasein-ul se consumă astfel inautentic, în situații pe care le înțelege și le comentează în limbajul curent al sporovăielii. Pe acest fundal, momentele de angoasă cutremură ființa Dasein-ului și îi amintește de finitudinea sa, de existență-sa-întru-moarte. Angoasa îl invită să se reculeagă în profunzime și să mediteze asupra autenticității existenței, posibilă sub arcul conștiinței morale (Gewissen) și a limbajului înaltei poezii, care deschide orizontul sesizării sensului ființei.

Din analitica Dasein-ului formulată de Heidegger psihopatologii s-au referit mai ales la conceptele – (etichetate în această analitică ca “existențiali”) de fapt-de-a-fi-în-lume, fapt-de-a-fi-împreună-cu-alții, proiect, ustensilitate.

O altă doctrină psihologic antropologică ce s-a afirmat major în sec.XX a fost psihanaliza lui Freud. Psihanaliza are ca precursori în secolele anterioare, preocupări care au stârnit curiozitatea pentru “inconștient”, așa cum a fost doctrina magnetismului animal, hipnoza, manifestările histerice, dubla personalitate. Dar ea s-a dezvoltat metodologic într-o direcție cu totul diferită de acestea, mai precis într-una analitic hermeneutică. Psihanaliza a comentat rolul motivațional a unui presupus conflict intrapsihic inconștient, dintre pulsunile (erosului) ce emerg din instanța sinelui și interdicțiile instanței supraeului. Conflict mediat de “eu”, instanță ce realizează și o adaptare la exigențele realității. Supraeul s-ar constitui prin asimilarea sau “introjectarea” în propria structură psihică a “imagourilor” parentale, marcate de relaționări afective și de scenarii anxiogene. Astfel, realitatea exterioară a adulților, care mediază pentru copil normativitatea socială a culturii, devine o dimensiune interioară a psihismului.

Doctrina psihanalitică face corp comun cu tehnica de investigare și terapie prin asociații mentale libere. Terapeutul ascultă asociațiile ideatice spontane ale pacientului, le grupează și apoi le interpretează împreună cu acesta. Observația directă era exclusă din metodologia clasică a doctrinei, orientată spre adâncimile inconștiente ale biografiei. Profilul psihic al persoanei psihanalizate se contura astfel prin interpretarea hermeneutică a expunerii lingvistice, în cadrul relației pacient-terapeut. Către sfârșitul sec.XX unii pedopsihanalști au început să acorde atenție observațională crescută copilului aflat în primele perioade de dezvoltare, pe care doctrina psihanalitică le invocă.

Tot atunci a început să se acorde o importanță crescută eului și relațiilor interpersonale “objectale”. În acest context, integrându-se și contribuțiile etologiei, s-a dezvoltat teoria atașamentului. Aceasta postulează diferențierea developmentală în structura psihismului infantil, începând de la 8 luni, a unei instanțe care reprezintă modelul mamei securizante (denumită “internal working model”).

Instanță în care pot fi apoi reprezentate și alte persoane apropiate de copil, la fel ca în instanța supraeului. Doctrina psihanalitică a eului, integrat în doctrina atașamentului, au favorizat apoi apariția psihologiei developmentale

La sfârșitul sec.XX și începutul sec.XXI s-a dezvoltat o psihologie și o psihopatologie developmentală, care cercetează empiric și sistematic diferențierile și modificările psihologice ale subiectului care se desfășoară de-a lungul ciclurilor vieții, în contextul relaționărilor interpersonal sociale proxime, în mijlocul cărora individul trăiește. Psihologia developmentală este orientată empiric observațional; dar ea cultivă deschiderea spre variate doctrine și informații, culegând și sintetizând date privitoare la dezvoltarea corporal cerebrală, la influențele curente ale mediului familial, educațional și a variatelor situații speciale. Nu sunt ignorate influențele culturale și modelările. Aspectul cel mai original constă în urmărirea longitudinală a unei cazuistici semnificative și deschiderea largă spre comentarea și interpretarea datelor. Paradigma de cercetare a psihologiei developmentale nu anulează însă cercetările țintite ce se efectuează sub umbrela diverselor orientări doctrinare. Pentru psihopatologia psihozelor, modelul perspectivei de studiu longitudinale, developmentale și a ciclurilor vieții, nu e deloc neglijabil.

Orizonturi actuale

Ultima mare deschidere ce s-a dezvoltat în psihologia ultimilor ani cuprinde orientarea evoluționistă dublată de studierea sinelui (self). Cele două direcții vor fi menționate în paragraful istoric și reluată apoi separat. Teoria lui Darwin, a descendenței omului din linia evolutivă a antropoidelor superioare ce progresează în direcția telencefalizării, a primit un puternic impuls către sfârșitul sec.XX. Faptul se datorează nu doar multiplelor descoperiri în paleontologie, ci mai ales progresului cunoașterii în genetică. S-a ajuns astfel la ipoteza a peste un milion de ani ca durată a antropogenezei, dintre care ultimii 150.000 ani ar fi acoperiți de dezvoltarea limbajului articulat și a creierului social; precum și a localizării acestui

proces în savana Africii, în condiții ambientale particulare, cu migrația ulterioară a hominizilor în restul continentelor. Ideile de bază ale lui Darwin privitoare la selecția naturală și sexuală bazată pe competitivitatea pentru resurse și șansa reproducerii, s-a menținut. La aceasta s-a mai adăugat ideea “inclusive fitness”, pentru interpretarea aparentului altruism din lumea animală. Această idee lansată de Hamilton, s-a popularizat prin cartea lui Dawkins cu titlul sugestiv “Gena egoistă”.

În a doua jumătate a sec.XX s-a dezvoltat mult și psihologia animală, mai ales etologia, care studiază comportamentul animalelor în mediul lor natural. Faptul a permis constatarea că o serie de predispoziții cerebrale pentru comportamente adaptative au nevoie imediat după naștere de percepții semnificative, care să “împregneze” creierul cu recunoașterea unor semnificații importante pentru viață. Faptul are o deosebită importanță pentru psihismul omului, care se naște prematur astfel încât creierul său se maturează morfo-funcțional în perioada postuterină, sub îngrijirea părinților și congenerilor.

Psihismul uman are astfel parte de o mult mai mare structurare ne-genetică, a cărei sursă e în mediul interpersonal, intersubiectiv, social și cultural în care copilul crește. Limbajul narativ susține acest proces.

Evoluționiștii au ajuns la concluzia că psihismul animal poate fi înțeles ca o structură de “organe adaptative”; fiind astfel, integrat regulilor selecției naturale. Transmiterea transgenerațională s-ar realiza prin intermediul unor “moduli psihocerebrali” care, după ce s-au maturat ontogenetic, devin funcționali prin expunerea la anumiți stimuli. Individul ajunge astfel să fie dotat cu comportamente eficiente. Evoluția în direcția antropogenezei ar fi utilizat în mod specific această capacitate a organului-creier, ce s-a dezvoltat în paralel cu mersul biped și utilizarea manipulativă a membrilor anterioare. Printre structurile funcționale psihocerebrale umane pot fi considerate: limbajul articulat, cogniția socială și

funcțiile executive. Limbajul articulat permite narativitatea și evocarea reprezentativă. Cognația socială, bazată pe “creierul social”, permite detectarea intuitivă, vizuală, în situație, a intențiilor celuilalt; fapt esențial pentru stabilirea colaborărilor în grup și coordonarea acțiunilor. Dezvoltarea lobului prefrontal s-a realizat în paralel cu creșterea capacității de a elabora acțiuni cu scop și a le realiza; proces la baza căreia stau funcțiile executive. Cele trei câștiguri psihologice s-ar fi realizat într-o perioadă relativ recentă a antropogenezei, în ultimii 150.000 ani.

Psihologia evoluționistă a mai ridicat o problemă esențială. Baza autoreproducerii și diferențierii evolutive în biologie o constituie genele, care concentrează și multiplică informația specifică indivizilor unei specii. Dawkins a sugerat să se caute și pentru omul cultural un echivalent al genelor, sub eventuala denumire de “meme”. Problema este deocamdată doar aproximativ formulată și nu există modele comprehensive pentru meme. Ideea de bază e însă că unitățile autoreproductive culturale memtice sunt supraindividuale, integrând participarea subiecților individuali. Faptul pretinde ca, în analiza psihismului individual să se acorde atenție tuturor dimensiunilor de articulare cu alte persoane conștiente și cu structuri funcționale culturale supraindividuale. Doar astfel ar putea fi imaginate ipoteticile unități autoreproductive memeticem eventual centrate de practicile educativ-creative. Limbajul, înțeles ca “logos” ar constitui mediul în interiorul căruia s-ar organiza și ar funcționa memele.

Semnificația deosebită a psihologiei evoluționiste constă în perspectiva holistă ce o aduce în discuție. Se pleacă de la presupuziția că toți oamenii au o structură psihică similară, realizată de-a lungul a sute de mii de ani, definită mai clar în ultimii 150.000 ani. Și diferențiată apoi în perioada culturală a omenirii (aproximativ 10.000 ani), în conjuncție cu metamorfozele supraindividuale ale socio-culturii, mai ales în ceea ce privește tehnologia logosului. Pe fundalul

orizontului pe care îl deschise psihologia evoluționistă o importanță deosebită o are și atenția specială acordată în ultima perioadă “sinelui” (self).

Psihismul persoanei umane are nevoie de un centru de înrădăcinare în sine și de sinteză, din care să emeargă intenționalitatea sa, atașamentul său față de lume, care să integreze experiența și identitatea sa, relativ delimitată, în raport cu alții și cu lumea. Psihologia teoretică a antichității a nominalizat un astfel de centru prin expresia “hegemonikon”. Modernitatea Europei l-a denumit “eu conștient”; noțiune asupra căreia au insistat Kant și Fichte iar mai recent Husserl. Jaspers se referea și el la “eul conștient de sine”, ca centru al psihismului uman subiectiv.

La sfârșitul modernității expresia de eu s-a estompat. Dar, în locul său s-a impus recent conceptul de sine (self). Sinele are față de eu avantajul că poate fi aplicat cu mai multă degajare, nefiind încărcat de o tradiție specifică prea mare. Deci, și în studiile de psihologie umană și animală, în cele de sociologie, psihologie evoluționistă sau în neuroștiințe. El e acceptat în prezent și de cognitivism, care identifică în “sine” agentul percepției, al cogniției, al acțiunii. Și la fel, de fenomenologia actuală, care identifică acest concept ca trăire subiectivă a originării în sine a intenționalității (agenției) și de atribuirea către sine a propriilor trăiri (“ownership”). Sinele fenomenologic apare ca având un centru și o delimitare subiectiv reflexivă, în raport cu lumea și cu alții; delimitare în interioritatea căreia sunt plasate propriile trăiri intenționale. Dar tot în acest interior sunt prezenți și reprezentați alții, de la persoanele de atașament de care te simți strâns legat, la persoanele de care ți-e frică.

Pe lângă fațetele și dimensiunile pe care cognitivismul le evidențiază sinelui, conceptul poate recupera majoritatea valențelor tradiționale ale eului, formulate mai riguros și articulate în eșafodajul unui posibil model comprehensiv și al unor eventuale experimentări.

În prezent, la fel, ca și în cazul memelor, proiectul unei psihologii – și psihopatologii – bazate pe conceptul unui sine-conștient-reflexiv, pare la început. Funcționează variate accepțiuni ale noțiunii : sine nuclear actual, sine corporal (și încorporat), sine identitar biografic, sine social, sine minimal fenomenologic etc. Urmează să se propună și să se treacă prin filtrul dezbaterilor critice, hermeneutico dialectice și a probării empirice, modele integratoare, reprezentative pentru această unitate bazală a antropologicului – și a memelor – care e sinele. Dar e necesar și un concept de sine care să se articuleze - și să se integreze armonic cu - conceptul de persoana umană. Un astfel de model nu poate ignora tradiția ce se întinde de la Aristotel încoace, care a căutat constant o specificitate conceptuală pentru psihismul uman, interrelat dar distinct de psihismul biologic.

Noțiunea de persoană și cea corelată ei, de caracter, s-au sedimentat și ele în câmpul gravitațional a unui astfel de specificități psihice umane, alături de “nous”, intelect, raționalitate, conștiință, sine. Persoana a coborât din cer, unde creștinismul o atribuia Dumnezeuului său triontic. Prin intermediul eticii, s-a articulat de sinele caracterial pe care l-a promovat literatura românească. Logosul narativ, narativitatea umană de orice fel, poartă cu ea eroi fictivi și ideali, fiecare având caracterul lor personal. Aceștia sunt în permanent dialog cu sinele subiecților reali, în carne și oase”, ce se adâncesc în profunzimea subiectivității și intersubiectivității lor, descoperind acolo orizonturi nebănuite.

Nu trebuie deci uitat că înainte ca Aristotel să dezvolte structura sa ierarhică a psihismului ce crește din biologie și se dimensionează prin rațiunea umană, Heraclit a semnalat conexiunea intimă și dimensionarea amplă a psihismului uman prin logos. “Logos-ul propriu al sufletului, se se sporește pe sine însuși” (Frag.115 Diels, Kranz, Banu).

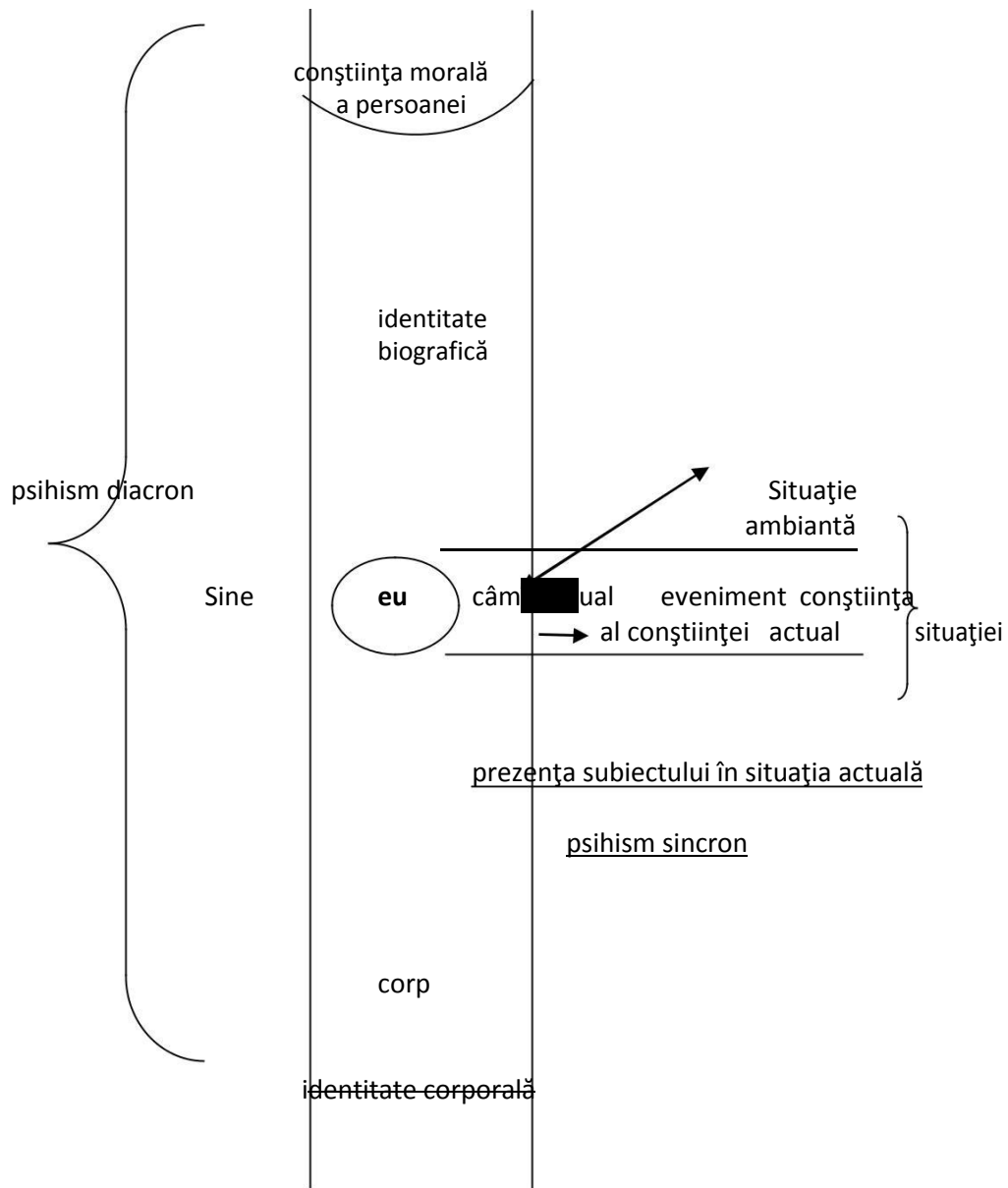
b. Modelul “câmpului de conștiință” a lui Ey și dezvoltarea sa dimensională

Psihismul individului uman, prin faptul că are în spatele său un psihism biologic – fapt pe care cea de a doua jumătate a sec.XX l-a restituit psihologiei - își desfășoară activitatea, la fel ca și alte vertebrate superioare, prin oscilația între somn (cu vis) și veghe. Starea de veghe e una de funcționalitate psihocerebrală crescută, în care subiectul e conectat cu datele oferite de ambianță. El filtrează și ierarhizează informațiile disponibile prezente în jurul său, orientat de intenție și focalizându-și atenția asupra unor aspecte ale lumii ambientale și a unor obiective. În aceste condiții se realizează perceperea informațiilor situației date și acțiunea eficientă a persoanei. Această raportare activă face apel constant la memorie, evaluare și informație inversă, de control. Variațiile de intensitate ale vigilității și cele de orientare ale atenției, condiționează diverse forme și amplitudini ale activității psihocerebrale. Starea de vigilitate poate fi comentată la nivelul psihismului omenesc ca o “stare psihică conștientă”. Psihiatrul H.Ey a introdus metafora “câmpului de conștiință”.

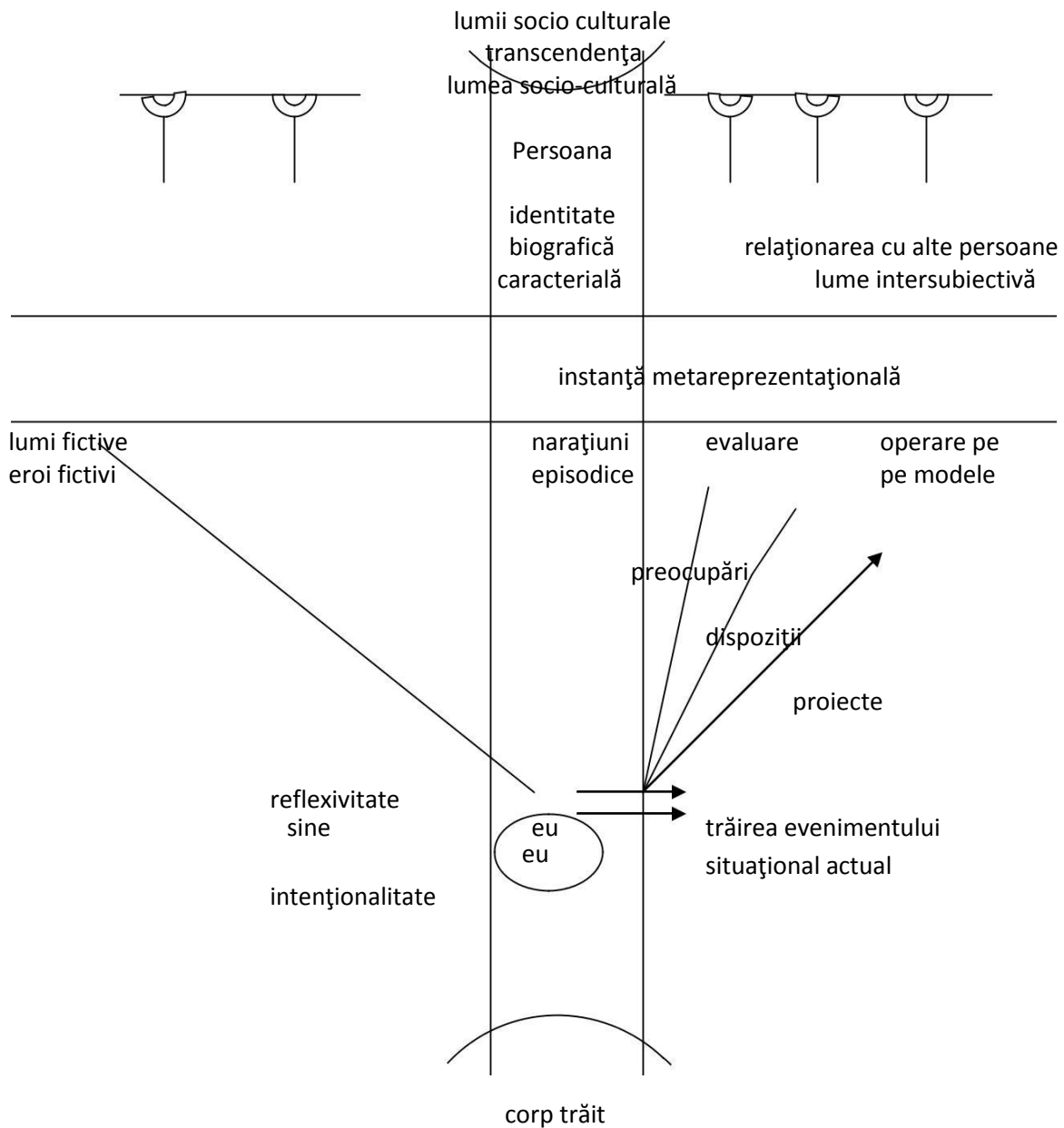
Conceptul de “câmp psihologic”, a fost introdus în psihosociologie de către Gurwith. În psihopatologie ea a fost invocată în a doua jumătate a sec.XX de către H. Ey prin expresia de “câmp al conștiinței actuale”. Metafora câmpului a fost de altfel invocată în tot cursul sec.XX de către psihologia configuraționistă, centrată predominant pe studierea percepției. Ea este reactualizată recent de conceptul de “coerență centrală” ce a fost studiat la autiști, modelările cele mai expresive fiind corelate tot cu percepția. Se poate vorbi însă și de un “câmp al acțiunii”, susținut de funcțiile executive; și în primul rând de liantul pe care-l realizează “memoria de lucru” (de foarte scurtă durată). În același sens e funcțional modelul unui câmp al rezolvării unei probleme și ideea de câmp semantic. S-a mai vorbit de “câmpul

Chenar 82

Concepția lui H.Ey privitor la câmpul de conștiință (actual) și conștiința diacronă (morală)

psihismul uman înglobează instanța proiectelor, cea metareprezentatională, intersubiectivitatea și transcendența

relațiilor interpersonale”, iar circumplexul interpersonal îl invocă. Conceptul de câmp psihologic face trimitere și la afectivitate și de aceea e dificil de modelat.

În elaborarea sa privitoare la câmpul de conștiință Ey intenționa să surprindă actualitatea trăirilor psihismului conștient, aspectul său sincron, de prezență la lume prin intermediul situațiilor prezente. El diferențiază însă, în același timp o dimensiune diacronă a psihismului persoanei, ce se exprimă la nivel biografic și caracterial, moral. Încercarea sa de interpretare a trăirilor psihopatologice prin acest model cu dublă dimensiune nu a avut însă consecințe.

Modelul lui Ey poate fi însă dezvoltat cel puțin în trei direcții. Astfel, se pot lua în considerare și dimensiuni ale trăirilor și manifestărilor transactuale, așa cum sunt preocupările și proiectele de durată ale subiectului. Angajarea într-o situație actuală, pasageră, se poate articula cu acestea. Variatele preocupări și proiecte se desfășoară în paralel, putându-se parțial conecta unele cu altele. Durata diferită, uneori îndelungată a proiectelor și preocupărilor, oferă o “adâncime temporală” vieții psihice a subiectului. Care, în fundal, se bazează pe identitatea sa biografică, susținută de identitatea corporală și socială.

Altă completare ar consta în acceptarea unei instanțe metareprezentationale, cu cel puțin trei funcții:

- Operarea pe modele ale situațiilor, fapt ce permite luarea în considerare, în rezolvarea problemelor situaționale a unor eventualități multiple;
- Evaluări, atât ale situației în genere, cât și ale propriilor acțiuni și ale comportamentului situational al altora;
- Autonarativitatea potențială, cu referire la trăirile experiențiale și evenimentțiale. Acestea pot fi transpuse în cod narativ și introduse în memoria episodică/biografică; și astfel ele pot fi reactualizate ulterior în reprezentări sau relatări către alții.

Funcția narativă, conectată cu memoria biografică articulează reprezentarea de sine a subiectului cu cea a persoanelor cunoscute; dar și cu eroii fictivi din narațiunile istorice, romanești sau mitice. De fapt, prin instanța metareprezentățională, psihismul uman are capacitatea de a se conecta și cu lumi virtuale operând pe modele ale acestora. El se reprezintă pe sine în relaționări posibile cu alții. Adică cu persoane și personaje, reale și fictive, rezolvând probleme pe care le transpune apoi în acțiuni concrete. În plus subiectul uman poate viza și opera cu entități abstracte funcționând în permanență intențional și reflexiv.

În al treilea rând, o completare ce se mai poate face modelului lui Ey ar fi implicarea constantă a altor persoane, într-un “câmp al relațiilor interpersonale”. Un astfel de model a fost sugerat la un moment dat de psihologia interpersonală a lui Sullivan și stă la baza circumplexului interpersonal dezvoltat de echipele de psihologi ce au gravitat în jurul lui Leary, Kisker, Wiggins. Câmpul relaționărilor interpersonale se cere avut în vedere, ținând cont atât de teoria atașamentului cât și de viziunea fenomenologică, ca un câmp al relaționării intersubiective, ce se desfășoară pe o diagramă intim public. Acest câmp nu e doar unul exterior. El funcționează și ca o dimensiune intrapsihică în raport cu imaginile introjectante și reprezentante ale altora.

*

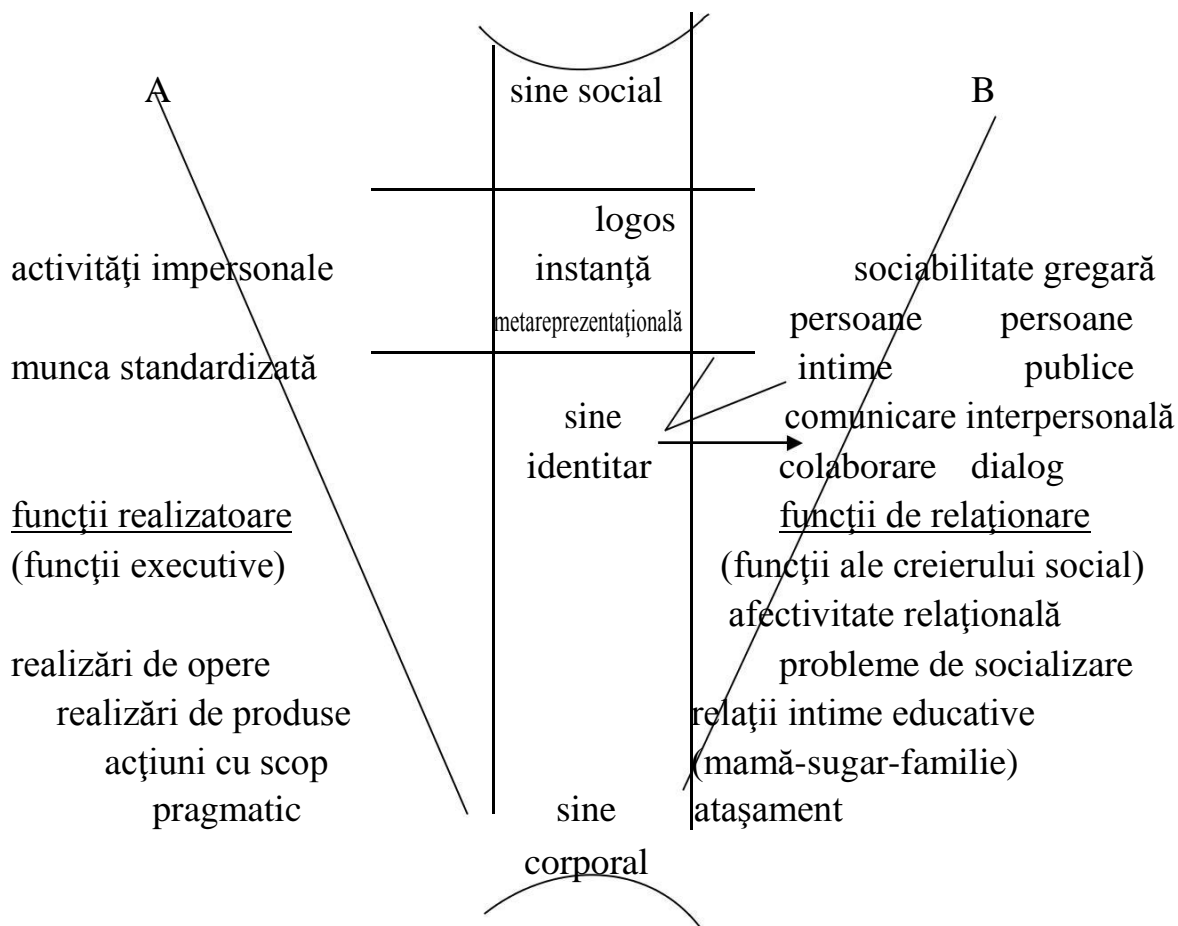
* *

Psihismul uman, pe lângă particularitățile ce au fost deja invocate – reflexivitatea conștiinței subiective, narativitate, intersubiectivitate, intenționalitatea vizării sensurilor, toate implicate în modelul deja menționat - mai prezintă o caracteristică importantă, derivată și ea din complexitatea antropogenezei. Și anume diferențierea a două arii funcționale distincte dar

complementare: funcțiile de relaționare interpersonală socială și funcțiile realizatoare, pragmatice și productive.

Chenar 84

Cele două orientări de bază ale psihismului: spre relaționarea interpersonală și spre realizarea de produse

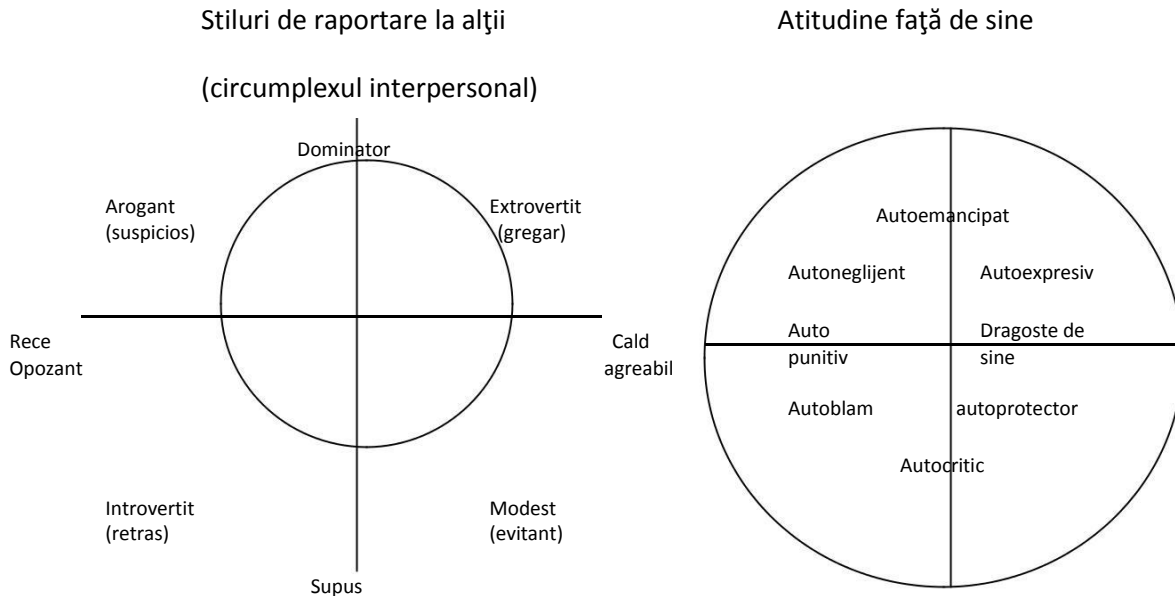
Relaționarea interpersonală socială se referă la perceperea, comunicarea și colaborarea cu alți oameni. Ea se bazează pe funcționarea “cogniției sociale” și a “creierului social”. Se consideră că aceasta a început să se dezvolte în urmă cu

150.000 ani, în aceeași perioadă cu limbajul articulat. Această funcție implică: recunoașterea figurii umane și a emoțiilor pe care le exprimă; capacitatea de mentalizare (Teoria minții ToM) care constă în capacitatea de a intui intențiile și opiniile persoanei percepute în situație; - atribuirea de intenții și a cauzării de fenomene de către sine, alte persoane sau instanțe antropologice; sau avizarea lor eficace, eventual supranaturală sau incomprehensibilă. Relaționarea se distribuie între o zonă a intimității în care persoanele sunt intens atașate reciproc, influențându-se în decizii și cunoscându-și secretele; și o zonă publică în care raportarea se face în conformitate cu normele sociale.

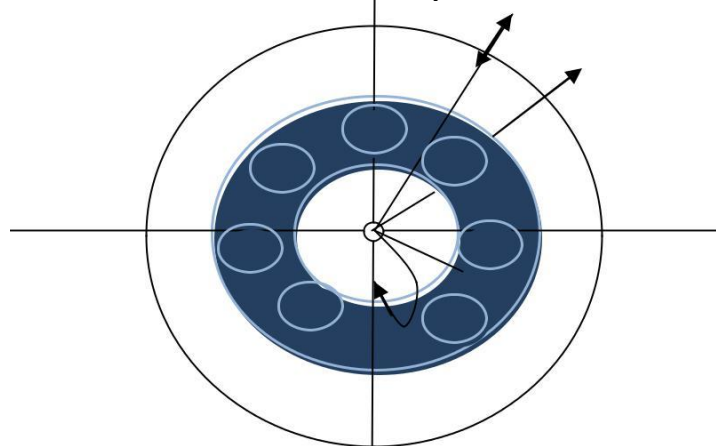
Apropierea și îndepărtarea de intimitate e un proces dinamic, ce se desfășoară în timp. Ea poate fi marcată de suspiciune, încercare de înșelare, încredere, atașament, dragoste. Comunicarea cu alții poate fi verbală și nonverbală. Modalitățile de raportare la distanța psihologică medie sunt descrise suficient de adecvat prin circumplexul relațiilor interpersonale.

Funcțiile realizatoare se referă la executarea unor acte cu scop ce conduc spre un rezultat sau un produs. Se poate specula că aceste funcții se corelează cu utilizarea de către om a uneltelor. La baza lor stau “funcțiile executive” care sunt girate de lobul prefrontal și zone cerebrale subcorticale, inclusiv cerebelul. Executarea unui act presupune: motivație, decizie, planificare a unei strategii ce constă din etape ordonate într-o succesiune temporală, evaluarea resurselor, planificarea executării, execuție efectivă monitorizată în permanență prin control și evaluări, (mai ales prin evaluare feed back); finalul acțiunii se cere și el înregistrat ca atare de agent. Pe tot parcursul desfășurării acțiunii subiectul, ca agent, trebuie

Stilul relațiilor interpersonal în concepția circumplexului interpersonal (Leary, Kircher, Widdiger)

Raportarea față de alții și față de sine este mediată de reprezentarea constantă a altora în psihism

Conform psihanalizei imagoul persoanelor de atașament e introjectat astfel încât devine o parte component a sistemului psihic; experiențele de viață biografice pot popula această instanță (denumită de Bowlby "internal working model" cu variate personaje care instituie un filtru de interpretare orientarea atitudinii altora. Acest filtru poate fi dominat de personaje concrete să mențină spre obiectiv neschimbată, indiferent de opriri și dar mai des se generalizează (Benjamin, Pincus).

accelerări; el trebuie să reziste la “zgomote”, la atragerea spre alte obiective; și, în același timp, să poată să-și reorganizeze strategiile din mers. Controlul permanent al acțiunii, care se bazează pe mișcările propriului corp, e o sursă importantă a reflexivității conștiinței.

Funcțiile realizatoare se pot referi la : executarea unei acțiuni pragmatice cum ar fi realizarea meșteșugărească a unui produs fizic; rezolvarea unei probleme teoretice sau practice; realizarea unei opere teoretice sau a unei creații; realizări în cadrul muncii organizate în comun, etc.

Funcția de realizare și cea de relaționare se întretes în viața curentă. Ele stau la baza vieții cotidiene și a integrării în practicile sociale instituționalizate. Desfășurarea lor se poate realiza și în instanțe culturale, narative și teoretice, care dublează realitatea fizico biologică.

Stările psihopatologice, pe lângă faptul că vizează întodeauna aspectele ale sinelui, se manifestă predominant în aria relaționării sau în cea a funcțiilor realizatoare.

c. Psihologia evoluționistă, modularitatea psihică și memele

Una din ideile de bază a psihologiei evoluționiste a fost transmiterea modulară a unităților psihice adaptative. Un modul este un mecanism psihologic adaptativ selectat evolutiv și transmis genetic (e.g. reacția anxioasă la anumiți stimuli, investigarea ambianței, mecanismele percepției vizuo-spațiale). După maturarea sa, modulul se declanșează doar la stimuli specifici, intră rapid și specific în acțiune (fiind încapsulat) și se retrage după încheierea stimulării sau sarcinii. În aplicarea psihologiei evoluționiste la psihologia umană un rol important l-a avut demonstrarea caracterului cel puțin parțial modular al limbajului articulat, al recunoașterii figurii și emoțiilor umane, a relației de atașament, a multor stări emotive. După ce psihologia evoluționistă s-a aplicat cu importante rezultate în

psihologia dezvoltării, s-au scos în evidență și limitele acestei viziuni pentru specificul psihismului uman. La om se transmit genetic doar unele predispoziții comportamentale, marea majoritate fiind învățate în cursul ontogenezei și ulterior. Totuși, o serie de orientări dispoziționale și sensibilități de relaționare se transmit, ca disponibilități care se precizează ca modele comportamentale prin experiențe și prin ofertele mediului.

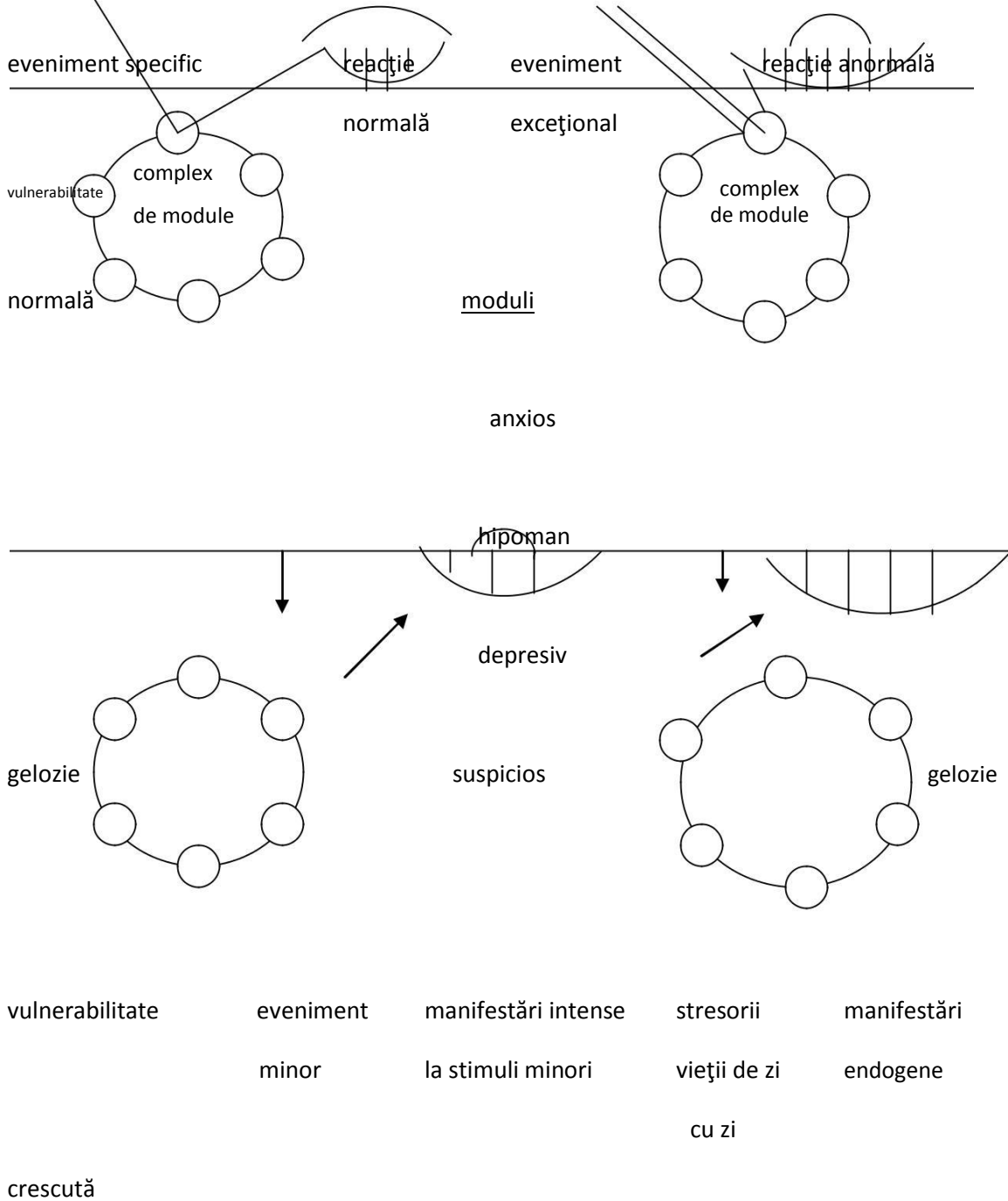
Odată cu modularitatea psihologiei evoluționiste s-a reactivat o mai veche idee. Omul are la dispoziție un ansamblu relativ limitat și determinat de modalități bazale de raportare activă și reactivă la ambianță. Așa ar fi de exemplu aptitudinea investigatorie, tensiunea anxioasă, retragerea inhibată (de tip depresiv), expansivitatea dezinhbată (de tip maniacal), suspiciunea, gelozia ș.a.m.d. Acestea, în mod curent sunt latente și implicite, nemanifestându-se explicit; dar ele stau constant la dispoziția subiectului, ca niște unelte într-o magazie. Atunci însă când contextul sau situația o pretinde, ele se desimplică, se activează și se conjugă cu elementele semnificative ale acesteia. De ex. dacă subiectul ajunge într-un mediu necunoscut cu indici de pericole iminente, se activează capacitatea sa de a fi într-o stare de alertă, hipervigilă și atentă, cu organele senzoriale și efectorii montate la funcționare maximă, pentru a reacționa la prima informație precisă de pericol. După ce situația problematică a trecut și semnificația de pericol nu mai e actuală, dispozitivul psihic de alertă se deconectează, se retrage și redevine implicit. Dar dacă “modulul anxietății” se instalează prea repede, la stimuli minori și durează prea mult, am putea fi în condiția cvasipatologică a unei persoane predispuse spre anxietate generalizată. La fel poate fi înțeleasă și o stare de combativitate; sau, de retragere pentru evitarea pericolului, o dispoziție euforică ce se montează la aflarea unei vești bune sau într-o situație sărbătorească; sau, o dispoziție de retragere inhibată, ce se impune după un eșec, o pierdere sau într-o împrejurare care necesită o perioadă de refacere și reculegere. În psihopatologie am asista în toate aceste

cazuri la o “desimplicare” spontană a unei astfel de structuri funcționale “cvasimodulare” ce trece în prim planul psihismului cu o minimă (sau fără nici o) activare prin semnificația informațiilor dintr-o situație dată. Și apoi, se impune rigid, decontextualizând anormal funcționarea psihologică a individului. Acest model care a fost sugerat și de fenomenologia clasică, merită atenție pentru cercetări ulterioare.

Psihologia evoluționistă, prin orientarea ei în direcția modularității, a oferit psihopatologiei și unele sugestii etiopatogenice. Astfel, unele structuri funcționale s-au format ca adaptative pentru un anumit mediu ecologic, în cazul antropogenezei fiind sugerată savana africană. Dacă mediul ambiental se schimbă, continuarea funcționării acestor mecanisme psihologice, nu mai e adaptativă.

Chenar 86

Modul de manifestare normal și anormal al unor module psihoantropologice

Așa s-ar explica parțial ADHD. Omul a fost selectat genetic pentru o viață nesedentară, migratorie. Așezarea sa în localități stabile iar mai recent locuirea în blocuri, sedentarismul școlar și fixarea pe TV sau calculator, contrazic modelul ancestral. Ar exista deci, pe lângă un determinism al tulburărilor comportamentale în care pot fi incriminați factorii biopsihologici nocivi ce au acționat în cursul vieții individului, și alți factori. Aceștia ar rezulta din afirmarea, poate prea intensă, a unor modele selectate ancestral, transmise genetic, care nu mai sunt adaptative mediului urban în care subiectul trăiește recent. La aceasta se adaugă erorile de copiere genetică și mutațiile. Oricum, psihologia evoluționistă readuce în discuție tema “endogeniei” în psihopatologie, ce fusese părăsită în anii 80.

Psihologia evoluționistă, împreună cu cognitivismul, au reactivat interesul pentru dimensiunea biopsihologică, pe care a lansat-o Aristotel. Atât în cercetare cât și în planul teoretic al filosofiei minții, interesul s-a concentrat asupra relației între stările mentale – normale și patologice – și funcționarea creierului, fără a se ignora, dimensiunea subiectivității conștienței. De fapt, relația “minte/creier” e o formulare succintă, poate prea condensată, a problemei cu totul deosebite pe care o ridică studierea existenței persoanei umane. Aceasta se află în situația aparte de a realiza conjuncția între instanța individuală a omului considerat ca animal – care se naște, se maturează și moare, multiplicându-se sexual. Și, în același timp, instanța individuală specifică persoanei socio-culturale (deci reprezentând Antroposul, dimensionat prin logos, norme și valori). Automultiplicarea la nivel uman cultural s-ar realiza prin “meme”, instanță supraindividuală, cu o structură practico-teoretică, din care persoana conștientă individuală face doar parte, aflându-se în constante interrelații cu diverși subiecți.

Pentru a concepe “memele”, a elabora și a studia ulterior funcționalitatea lor, e necesar să se aibe deci în vedere și realitatea supraindividuală a existenței umane, ce se manifestă prin limbaj, practicile instituționalizate, ghidajul realizat de norme,

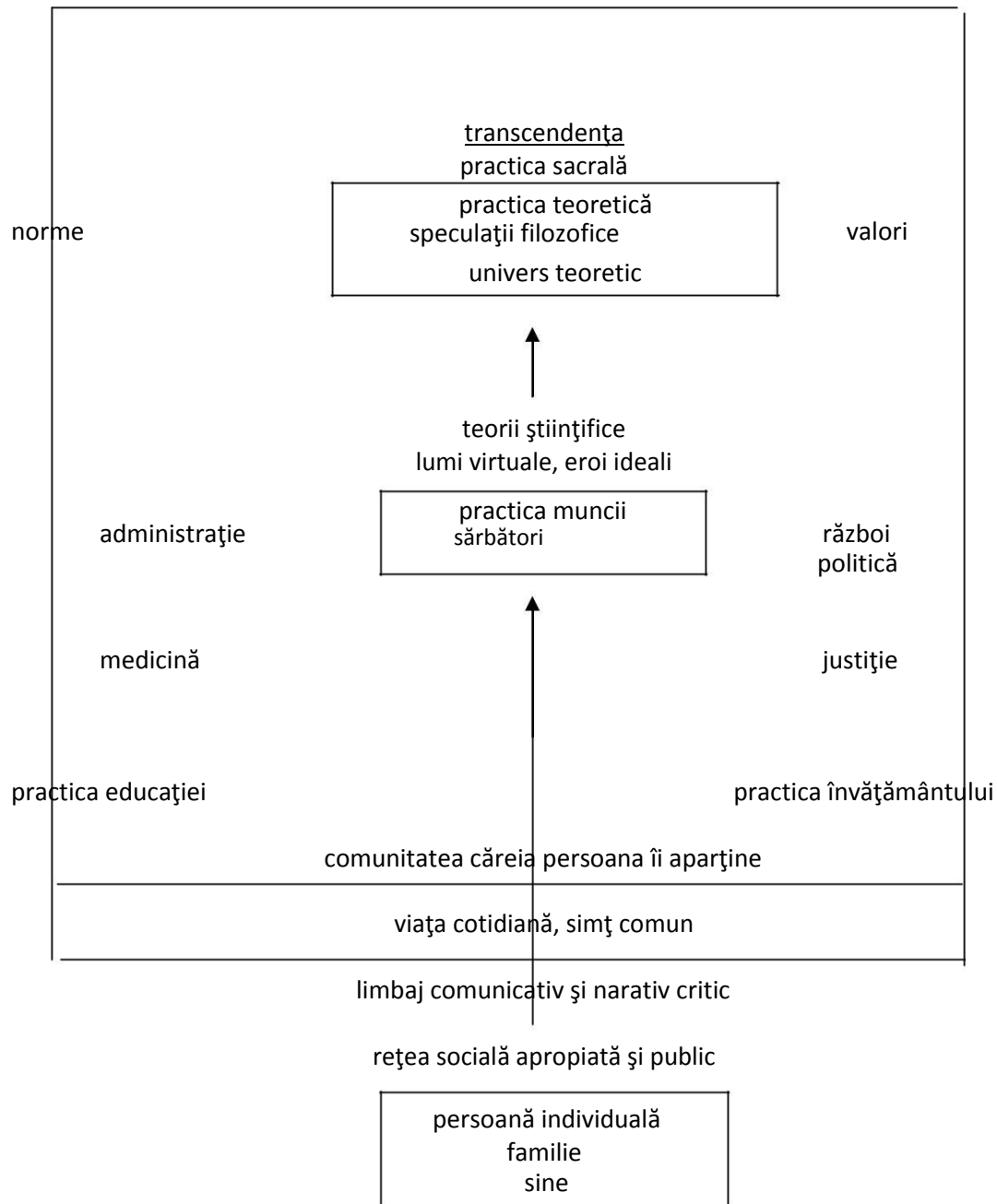
valori și vizarea transcendenței. În acest angrenaj, psihismul persoanei individuale joacă un rol de participant, împreună cu rețeaua sa socială proximală – ce pornește de la cea familială.

Subiectul participă la această realitate umană supraindividuală pe parcursul întregii sale existențe, începând cu angrenarea sa într-un proces instructiv-educativ. Urmează participarea sa activă și creativă la viața comunitară, prin intermediul practicilor. Instanță umană care centrează toate aceste procese este agora vieții cotidiene, în mijlocul căreia oamenii colaborează pe baza simțului comun. De la acest nivel bazal, existența personală se diversifică prin participarea la diverse practici specializate și prin angajare în variate “lumi culturale fictive”, așa cum sunt miturile, legendele, produsul literaturii, istorii narate, universul artei și al credinței etc. În aceste lumi fictive subiectul întâlnește eroi ideali, cu care se poate identifica. La rândul său, el se poate transforma într-un erou ideal prin plasarea sa în narațiuni biografice.

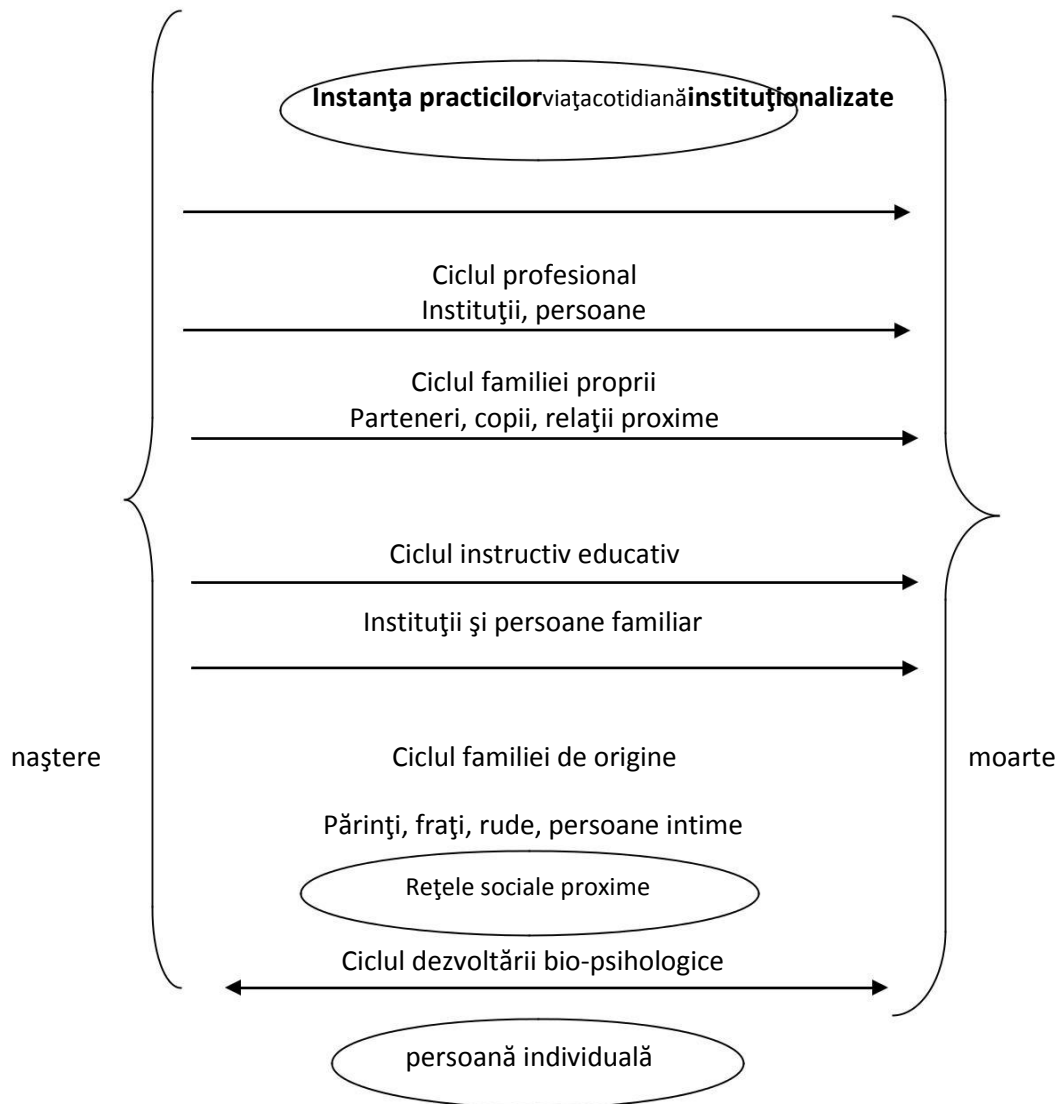
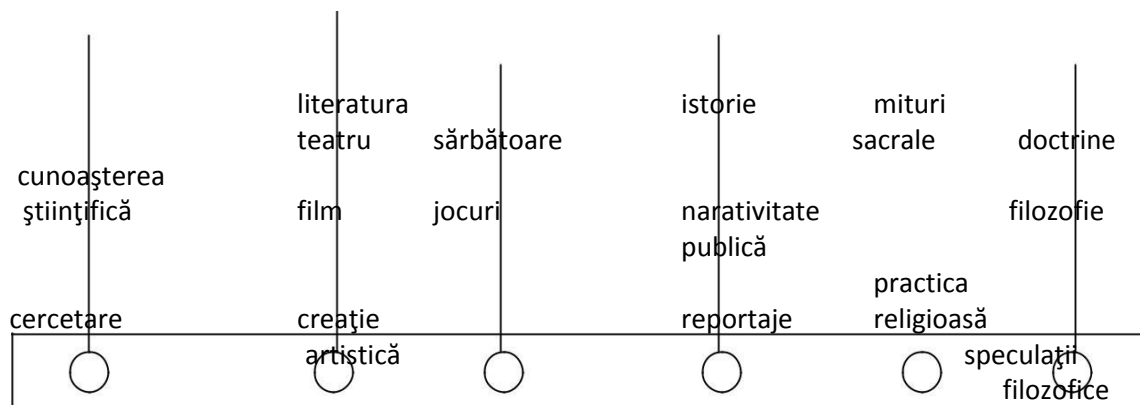
Din perspectiva persoanei, o zonă de tranziție spre aria vieții cotidiene comunitare și participarea la practicile instituționalizate și la universurile culturale multiple, o constituie grupul familiar și cel al relațiilor sociale proximale. Această instanță microsocioală participă nemijlocit la formarea și examinarea sa, reprezentând ecranul și argumentarea majorității manifestărilor sale normale și anormale.

Chenar 87

Structura practico-teoretică a socio-culturii umane istorice în cadrul căreia s-ar organiza și funcționa “memele”

Ciclurile paralele ale vieții personale și lumile culturale multiple

Privind din perspectiva dinamicii desfășurării cursului vieții, între naștere și moarte, subiectul parcurge cicluri succesive în care parametrii existențero sale proxime se modifică. Se pot avea în vedere câteva cicluri paralele ale vieții personale, ce gravitează în jurul rețelei sociale proxime. Astfel este ciclul familiei de origine, incluzând parametrii, rudele de gradul întâi, ansamblul persoanelor apropiate de familie, toți petrecând majoritatea timpului în intimitatea locuinței. Relațiile cu aceste persoane sunt apropiate, afectiv, comunicațional și fizic, interacțiunile continui. Întreagă aceasta rețea umană își modifică vârsta în paralel cu subiectul, unii pleacă și alții vin. În interiorul familiei se realizează educația, influențări psihologice persistente, pozitive și negative, se petrec evenimente pozitive și negative, schimbări previzibile și imprevizibile. Aceleași lucruri se pot afirma privitor la propria familie pe care subiectul și-o constituie șila dinamica acesteia, inclusiv proprii copii. Ciclul instructiv și profesional plasează subiectul în contexte sociale publice, instituționale, definite normativ.

Toate ciclurile paralele ale existenței persoane presupun relații interpersonale, mai mult sau mai puțin stabile și intime. În raport cu acestea subiectul își satisface nevoile și trăiește frustrări, desfășoară proiecte ce se încheie cu succes sau eșec și își clarifică preocupările. Tot acesta este cadrul din care pornesc către el solicitări și stresori și în care el se afirmă și trăiește satisfacții.

Vulnerabilitatea bio-psihologică a individului, moștenită genetic și/sau câștigată ontogenetic, intră în corelație cu contextul socio-uman ce-l învâluie ca o “atmosferă” și cu evenimentele mai proeminente care-l afectează. Etiopatogenia tulburărilor psihice ar merita privită din această perspectivă.

